

TA'LIM AMALIYOTIDA O'QUV MATERIALINI MOSLASHTIRISH, MODIFIKASIYALASH VA BOSQICHMA-BOSQICH QO'SHISH TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

N. J. Isakulova
ped.fan.dok., professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim amaliyotida o'quv materialini moslashtirish, modifikasiyalash va bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasidan foydalanishi yoritilgan. Shuningdek, o'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalashning asosiy tamoyillari, usullari, o'quv materialini modifikatsiyalashning foydalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar va iboralar: o'quv materialini moslashtirish, modifikasiyalash, bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi.

O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi – bu ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual ehtiyojlari, qobiliyatlari, qiziqishlari, o'qish uslublari va rivojlanish darajalariga mos ravishda o'quv materiallarini o'zgartirish yoki yengillashtirish jarayonini anglatadi. Bu texnologiya o'quvchilarning o'rganish samaradorligini oshirish va ularning muvaffaqiyatga erishishini ta'minlashga yordam beradi (1-jadvalga qarang):

1-jadval.

O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi

O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalashning asosiy tamoyillari		O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash usullari	
Individuallikni hisobga olish	O'quvchilarning individual xususiyatlari, masalan, o'qish sur'ati, kognitiv imkoniyatlari, til bilish darajasi, psixologik holati va o'rganish uslublari (vizual, audial, amaliy va boshqalar) asosida materiallar moslashtiriladi	Matnni moslashtirish va o'zgartirish	<i>Yengil matnlar:</i> Matnning murakkabligini pasaytirish, ko'proq ushunarli va oddiy so'zlarni shlatish. Matnning uzunligini isqartirish va asosiy g'oyalarni ajratib ko'rsatish. <i>Yordamchi matnlar:</i> Matnni izohlash, qo'shimcha tushuntirishlar yoki qaysi so'zlarning yoki tushun-chalarning eng ko'p ishlatilishini ko'rsatish. Bu o'quvchilarga tushunishni osonlashtiradi

O'quvchilarning ehtiyojlariga javob berish	O'quvchilar o'z ehtiyojlariga mos ravishda o'quv materiallarini olishlari kerak. Masalan, ayrim o'quvchilar uchun maxsus qo'llanmalar, illyustratsiyalar, diagrammalar, video va audio materiallar, yoki interaktiv resurslar taqdim etilishi mumkin	Vizual materiallarni qo'llash	<i>Illyustratsiyalar va diagrammalar:</i> Matnni yaxshiroq ushinish uchun diagrammalar, chizmalar yoki tasvirlar qo'llaniladi. <i>Rasm va grafiklar:</i> Qiyin tushunchalarni aniqroq ifodalash uchun rasmlar yoki infografikalar qo'llanadi
Murakkablikni yengillashtirish	O'quv materiallarining murakkabligini o'quvchilarning bilim darajasiga moslashtirish. Masalan, yuqori darajadagi o'quvchilar uchun murakkabroq savollar, vazifalar va qo'shimcha materiallar, boshqalariga esa yengil va tushunarli materiallar beriladi	Audio va video materiallari	<i>Tinglash uchun materiallar:</i> O'quvchilarga materiallarni tinglash imkoniyatini taqdim etish, audio fayllar yoki videolar yordamida ko'proq ma'lumot olish. <i>Interaktiv video:</i> O'quvchilarga ko'rsatilgan materiallar ustida savollar berish yoki muammolarni hal qilish imkoniyatini yaratish
Turli shakl va formatlarda taqdimot	O'quv materiallarini turli shakl va formatlarda taqdim etish. Bular: matn, rasm, video, audio, interaktiv dasturlar yoki elektron vositalar yordamida amalga oshiriladi	Matnlarni qisqartirish yoki	Matnlarni oddiyroq va qisqaroq shaklda taqdim etish, jumladan, matnning uzunligini qisqartirish va asosan muhim ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish
O'quv materialini modifikatsiyalashning foydalari		Matematik va ilmiy materiallarni yengillashtirish	Murakkab ilmiy va matematik masalalar, formulalar va diagrammalarni o'quvchining imkoniyatlariga mos ravishda yengillashtirish. Masalan, oddiy misollar yoki tushuntirishlar berish
O'quvchilarning ehtiyojlariga moslashuv	O'quvchilarning individual ehtiyojlari inobatga olinadi, shuning uchun har bir o'quvchi o'z qobiliyatiga mos materiallar bilan ta'minlanadi. Bu o'quvchining o'rganish jarayonida muvaf-faqiyatga erishish imkoniyatlarini oshiradi		
O'rganish samaradorligini oshirish	O'quvchilarga tushunarli va o'rganishga yengil materiallar berish orqali ularning o'rganish samaradorligini oshiradi. Modifikatsiyalangan materiallar o'quvchilarning ilgari o'rganilgan bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi	Interaktiv vositalar va texnologiyalarni qo'llash	<i>Kompyuter dasturlari:</i> O'quvchilarga o'z bilimlarini mustahkamlash uchun turli xil onlayn platformalar va o'quv dasturlarini taqdim etish. <i>Mobil ilovalar:</i> Mobil ilovalar orqali o'quvchilarga o'qish, o'rganish va mustahkamlash materiallarini taqdim etish

Motivatsiyani oshirish	O'quvchilarga o'zlarining ehtiyojlariga mos keladigan, qiziqarli va turli shakllarda taqdim etilgan materiallar orqali motivatsiya oshadi. Bu o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini saqlab qolishga yordam beradi	Tahlil va baholashning moslashtirilgan usullari	O'quvchilarning bilim darajasini aniqlashda turli usullarni qo'llash: og'zaki, yozma, amaliy yoki vizual baholashlar. O'quvchilarning natijalarini baholashda o'ziga xos yondashuvlar qo'llaniladi, masalan, ixtiyoriy testlar, guruh faoliyatlari yoki mustaqil ishlashni ta'minlovchi baholash metodlari
Noaniqliklarni kamaytirish	Modifikatsiyalangan materiallar yordamida o'quvchilarga tushunish oson bo'lgan qo'shimcha materiallar berilishi mumkin, bu esa o'quvchilarni noaniqliklardan xalos etadi va o'rganishni ancha yengillashtiradi		

O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi ta'limda o'quvchilarning individual ehtiyojlarini, qobiliyatlarini va o'rganish uslublarini hisobga olish orqali ta'lim jarayonini samarali qilishga imkon beradi. Bu texnologiya o'quvchilarga yengil, tushunarli, va qiziqarli materiallar taqdim etish orqali ularning muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini oshiradi. O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va o'rganish samaradorligini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Umumta'lim maktabida nogiron bolalarning ta'limini moslashtirish bo'yicha tavsiyalar quyidagilardan iborat:

mazmuni o'xshash, ammo o'qish osonroq bo'lgan muqobil darsliklar bilan ta'minlang (tuzatish maktablari uchun);

darslik matnining audio yozuvini taqdim eting, shunda bola filmni tinglashi va matnni kuzatishi mumkin;

o'qish materiallari bola uchun qulay bo'lishi kerak;

o'qituvchi bolani tarkib bilan tanishtirish uchun matnning alohida qismlarini marker bilan ajratib ko'rsatishi mumkin. Kartalardan foydalanish mumkin;

o'qish uchun matnlarda tushunarsiz so'zlar va iboralar, metaforalar bo'lmasligi kerak. Rasmlar bilan matn kerak. Matnni o'qishdan oldin, bolani keyingi topshirig'i bilan tanishtiring. Matnni kichik semantik qismlarga ajrating;

matn bo'yicha savollar va topshiriqlar aniq, aniq, haqiqiy ma'lumotlarni tushunish uchun bo'lishi kerak;

nogiron bola uchun vazifalarni soddalashtirish;

yoza topshiriqlarni muqobil topshiriqlar bilan almashtiring. Tarkibni, bajarish shaklini tanlash uchun vazifalarni taklif qiling;

juftlikda, guruhlarda ishlashni ta'minlash;

ishlash uchun aniq algoritmlarni taklif qiling;

vazifalarni bajarishda, harakatlarni rejalashtirishda bolani yo'naltirish uchun belgi belgilaridan foydalaning;

dars davomida talabalar faoliyatining o'zgarishini, dam olish bilan faol ishlarning o'zgarishini ta'minlash;

vizual vositalardan majburiy foydalanish. Sinfda va bolaning stolida uni ishdan chalg'itadigan narsalar bo'lmasligi kerak;

insholar va taqdimotlar o'rniga o'qituvchi tomonidan yozilgan savollarga javoblarni yozishni taklif qiling;

doskada yozilgan vazifa bola uchun bosma nashrda takrorlanishi kerak. Qayta yozish vazifasini berishdan saqlanib;

kalkulyatordan foydalanishni o'rgatib va undan matematika darslarida foydalanib;

vazifalarni shakllantirish: vazifa og'zaki va yozma ravishda shakllantirilishi kerak. Vazifa qisqa, aniq, bitta fe'l bo'lishi kerak. Farzandingizdan topshiriqni takrorlashni so'rang. Vazifani bir necha bosqichda shakllantirish mumkin. Vazifani shakllantirishda bolaning yonida turing. Bolaga boshlangan vazifani tugatish imkoniyatini berib;

baholash: bolaning yomon xulq-atvorini emas, balki yaxshi xulq-atvorini qayd etishga harakat qiling. Bolaning xatti-harakati dori-darmonlarni qabul qilish bilan bog'liq bo'lishi mumkinligiga tayyor bo'ling. Siz aytganingizdan so'ng, bola to'g'ri ish qilmayotganini tushunadigan "maxsus" so'zni o'ylab ko'ring. Taraqqiyotni aks ettirish uchun oraliq baholashdan foydalaning [1].

Ta'limning asosiy maqsadi barcha talabalar tomonidan ma'lum bir ijtimoiy maqomga erishish va ularning ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlashdir. Inklyuziv ta'limning vazifasi nogiron bolalarga (ham aqliy, ham fiziologik rejada) o'z qobiliyatlariga ishonch berish, shu bilan ularni boshqa talabalar, ehtimol ularning do'stlari va qo'shnilari bilan birga maktabda o'qishga undashdir. Nogiron yoki alohida ehtiyojli har bir bolani ta'lim muhitiga kiritish va ta'lim yondashuvlarida moslashuvchanlik inklyuziv ta'limning asosiy maqsad va vazifalaridir. Zamonaviy umumiy ta'lim dasturi inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan o'zgarishlar va shartlarni o'z ichiga olishi kerak, ya'ni har bir o'quvchining individualligini qabul qilish va har bir bolaning alohida ehtiyojlarini qondirish.

Inklyuziv ta'lim metodik yordam turi, turli xil shakllarda bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

sinf o'qituvchisiga maslahat va yordam berish;

maxsus o'qitish qo'llanmalari va yordamchi materiallar bilan ta'minlash;

ota-onalar, ko'ngillilar yoki katta o'qituvchilar tomonidan mavjud bo'lgan yordamlarni ta'minlash;

o'quv reja dare jadvali, baholash mezonlariga moslashtirish va o'zgarishlar bilan tanishtirish;

o'qituvchilar bilim va malakalarini oshirish uchun sharoit yaratish;

faol qo'llab-quvvatlovchi rahbar ijobiy maktab muhitini tashkil etish va ta'lim jarayonida do'stona munosabatni shakllantirishi;

ma'muriyatga bolalarning aniqlash va baholashda yordam ko'rsatish;

ijtimoiy psixologik va sog'liqni saqlash xizmatlarini muvofiqlashtirish kabi ishlarni amalga oshirishdan iborat.

Inklyuziv ta'limda alohida ehtiyojli bolalarga ta'lim-tarbiya berish bolaning nuqson turiga ko'ra sinfni va dars jarayonini moslashtirishni talab etadi. Inklyuziv sinf o'qituvchilariga sinfda dars jarayonini samaradorligini oshirishga oid tavsiyalar ishlab chiqdik. Ushbu tavsiyalar har bir nuqson turi bo'yicha alohida tuzilgan. Inklyuziv ta'lim tizimida o'quv-tarbiya jarayonining tashkil etilishi. Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan barcha umumta'lim maktablarda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona munosabat shakllanadi.

Inklyuziv ta'limni amalga oshirayotgan umumta'lim maktablarida davlat ta'lim standartlariga ilova sifatida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun korreksion dasturlar ham inobatga olinadi, maxsus korreksion ishlarni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratiladi (maxsus jihozlangan korreksion xona, maxsus texnik vositalar). Inklyuziv ta'limni amalga oshirayotgan umumta'lim maktablarida tayyorlov guruhi va birinchi sinflarda 35 daqiqa, yuqori sinflarda 45 daqiqadan darslar olib boriladi. Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning bilimlari ularning shaxsiy xususiyatlari va qobiliyatlariga asoslangan holda belgilangan tartibda baholanadi.

Ta'lim jarayonida zamonaviy umumdidaktik tamoyillar bilan bir qatorda maxsus tamoyillar ham e'tiborga olinadi. Korreksion ta'lim o'quvchilarning ehtiyojlariga ko'ra tabaqalashtirilgan holda tashkil etiladi. Inklyuziv ta'lim amalga oshirayotgan umumta'lim maktabiga o'quvchilar ota-onalarning arizasi hamda «psixologo-pedagogik komissiya»lar xulosalari asosida qabul qilinadi va ta'lim muassasalarining rahbarlarining buyrug'lari bilan tasdiqlanadi. Inklyuziv ta'lim amalga oshirayotgan umumta'lim maktabdagi sinflarda integratsiya qilingan o'quvchilar soni 3-4 nafardan oshirilmaydi hamda o'quvchilarning umumiy soni 25 nafargacha deb belgilanadi [2].

Bosqichma-bo'sqich qo'shish texnologiyasi – bu ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga asoslangan yondashuvdir. Ushbu texnologiya, murakkab vazifalarni o'quvchilarga osonroq tushunarli qilish uchun, ularni kichik, tushunarli bosqichlarga bo'lishni nazarda tutadi. Bu texnologiya o'quvchilarga o'rganish jarayonida yangi bilimlarni asta-sekin va izchil ravishda o'rganishga yordam beradi, har bir bosqichda yengilroq, oddiyroq va tushunarli materiallar taqdim etiladi (2-jadvalga qarang):

2-jadval.

Bosqichma-bo'sqich qo'shish texnologiyasi

Bosqichma-bo'sqich qo'shish texnologiyasining asosiy tamoyillari		Bosqichma-bo'sqich qo'shish texnologiyasining asosiy jarayonlari	
Bosqichma-bosqich yondashuv	Ta'lim jarayoni har bir o'quvchining mavjud bilim darajasidan boshlanadi va o'rganiladigan mavzular asta-sekin murakkablashadi. Dastlabki bosqichlarda asosiy tushunchalar va ko'nikmalar o'rgatiladi, keyinchalik ularni rivojlantirish uchun murakkabroq materiallar kiritiladi	Bosqichlarni aniqlash va rejalashtirish	O'rganish jarayonidagi har bir bosqichni aniq belgilash va ular orasida mantiqiy bog'lanish yaratish. Har bir bosqichda o'quvchilarga o'rgatiladigan yangi bilimlar, ko'nikmalar va malakalar taqdim etiladi
Tushunishni ta'minlash	Har bir yangi bosqich o'quvchi tomonidan yaxshi tushunilishi kerak. Shuning uchun materiallar va ko'nikmalar o'quvchiga tushunarli tarzda va ularning tayyorgarlik darajasiga mos ravishda taqdim etiladi	Materiallarni kichik qismlarga bo'lish	Har bir mavzu yoki o'quv materiali kichik va tushunarli qismlarga bo'linadi. Bu o'quvchilarga o'rganilgan materialni yaxshi o'zlashtirishga yordam beradi va qiyinchilikni kamaytiradi
Aktiv o'rganish	O'quvchilar har bir bosqichda faol ishtirok etishlari kerak. Bu yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, tahlil qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi	O'rganishni bosqichma-bosqich rivojlantirish	Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi har bir yangi bosqichda o'rganilgan bilimlarni yanada rivojlantirishga imkon beradi. O'quvchilar avvalgi bosqichlarda o'rganilgan materiallar asosida yangi bilimlarni o'zlashtirishadi
O'rganishni bosqichma-bosqich	Har bir bosqichda o'quvchining o'zlashtirgan materiallari va ko'nikmalari baholanadi. Bu baholash orqali o'quvchining qaysi sohalarida yordamga muhtojligi aniqlanadi va keyingi bosqichga o'tish uchun kerakli tayyorgarlik amalga oshiriladi	O'quvchilarga yordam va qo'llab-quvvatlash	Har bir bosqichda o'quvchilarga kerakli yordam va qo'llab-quvvatlash taqdim etiladi. Bu, o'quvchilarning murakkab materiallarni o'zlashtirishda yordam beradi va ularning muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi
Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasining afzalliklari		Qayta ko'rib chiqish va mustahkamlash	O'quvchilarning har bir bosqichda o'zlashtirgan bilimlari va ko'nikmalarini mustahkamlash uchun qayta ko'rib chiqish va qo'shimcha mashqlar bajari-ladi
O'q	Har bir o'quvchining o'rganish sur'ati va darajasi boshqacha bo'lishi mumkin.	Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasining amaliy qo'llanilishi	

	Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi o'quvchilarni o'z sur'atlarida o'rganishga imkon beradi, bu esa ular uchun o'rganishni yanada samarali qiladi	Matematik va ilmiy fanlarda	Matematik va ilmiy fanlar bo'yicha o'quvchilarga murakab formulalar, hisoblashlar yoki tajribalarni o'rganishdan avval asosiy tushunchalar va amaliy ko'nikmalarni taqdim etish. Masalan, algebra yoki geometriya mavzularini o'rganishda, o'quvchilar dastlab oddiy misollarni yechishadi, so'ngra murakkablashtirilgan vazifalarni hal qiladilar
Tushunish va ko'nikmalarni	O'quvchilar har bir bosqichda o'rganilgan materialni yaxshilab o'zlashtiradilar. Bu yondashuv o'quvchilarga murakkabroq tushunchalarni tushunishga yordam beradi va mustahkam bilimlar yaratadi	Yozma va og'zaki nutqni rivojlantirish	O'quvchilarga yozma va og'zaki nutqlarni rivojlantirishda, dastlab oddiy matnlarni yozish va o'qish, so'ngra murakkabroq matnlar bilan ishlash taklif qilinadi. Bu jarayon o'quvchilarning o'z fikrlarini aniq va to'g'ri ifodalashga yordam beradi
Motivatsiyani oshiradi	Har bir bosqichni muvaffaqiyatli o'zlashtirish o'quvchiga qo'shimcha motivatsiya beradi. Bu o'quvchini yangi bilimlarni o'rganishga va keyingi bosqichlarga o'tishga undaydi	Ko'nikmalarni rivojlantirish	Masalan, qo'llanilayotgan bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasida o'quvchilarga biror ko'nikmani rivojlantirish uchun ular dastlab oddiy ko'nikmalarni o'rganadi, so'ngra murakkab va ko'p qadamli vazifalar bilan ishlashni boshlaydilar
O'rganishning	O'quvchilarga o'rganish jarayonini izchil ravishda amalga oshirish imkoniyati beriladi. Bu, bilimlarni mustahkamlash va uzviy bog'lashga yordam beradi		

Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi o'quvchilarga bilimlarni murakkablashmagan, lekin izchil ravishda o'rganish imkoniyatini beradi. Har bir yangi bosqichda o'quvchi oldingi materialni o'zlashtirib, keyingi bosqichga tayyorlanadi. Bu yondashuv o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi, o'rganishni samarali va qiziqarli qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Организация режима урока в инклюзивном классе. Организация режима урока в инклюзивном классе (1sept.ru).
2. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta'lim: xalqaro va milliy tajribalar. Uslubiy qo'lanma. – Toshkent 2011. – 208 b. 183-184-6.
3. . D.Jurayev. (2022). Formation of a system of psychological diagnosis of professional selection of professors and teachers in higher educational institutions. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7158176>